

Noordoosthoek van een 13de-eeuws verdedigingswerk

**Archeologische Opgraving
Nieuwezijds Kolk (2006)**

AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten) 37, 2009

Jerzy Gawronski, Ranjith Jayasena

Inhoud

Basisgegevens	4
1 Inleiding	5
2 Achtergronden en vraagstellingen	6
2.1 Achtergronden	6
2.2 Vraagstellingen en methodiek	8
3 Resultaten	9
3.1 Sporen en structuren	9
3.1.1 Fase 1: natuurlijk landschap en ophoging	10
3.1.2 Fase 2: bouw van de bakstenen versterking, ca 1275-1300	10
3.1.3 Fase 3: sloop en bebouwing, ca 1300 – heden	14
3.2 Vondstmateriaal	14
3.3 Catalogus	16
4 Conclusie	17
Bijlage 1 Sporen	18
Bijlage 2 Vondsten	20
Literatuur	22

Basisgegevens

Toponiem	Nieuwezijds Kolk
Adres	Nieuwezijds Kolk / Nieuwendijk 134-138
Kadaster	ASD04 F 06266 G 0000
RD-coördinaten	NW 121.497 / 487.680 NO 121.503 / 487.671 ZO 121.499 / 487.671 ZW 121.491 / 487.675
TOPO-code BMA	NZK10
OM-nummer	15566
Oprichtgever	Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Centrum
Bevoegd gezag	Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Centrum
Uitvoerder	Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten & Archeologie
Beheer en plaats documentatie	Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten & Archeologie

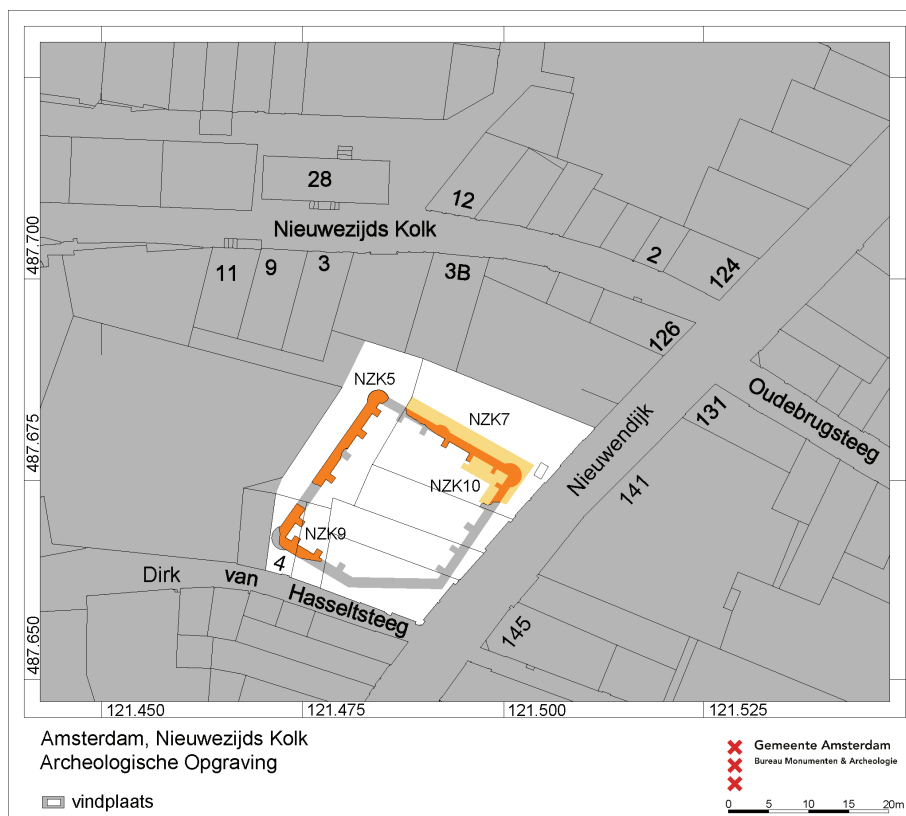

1 De locatie van de Archeologische Opgraving aan de Nieuwezijds Kolk binnen het stadsdeel Centrum

1 Inleiding

In 2006 zou een verbouwing met funderingsherstel worden uitgevoerd in de panden Nieuwendijk 134-138. Deze locatie tussen de Nieuwezijds Kolk en de Nieuwendijk is van bijzonder hoge archeologische waarde omdat zich hier resten van een 13de-eeuws verdedigingswerk bevinden. Dit bouwwerk houdt verband met de vroege geschiedenis van Amsterdam. Aangezien de werkzaamheden tot bodemverstoring leiden is vooraf een archeologische opgraving uitgevoerd. Dit onderzoek was een vervolg op opgravingen in 1994, 1999 en 2002 waarbij in fasen de westelijke en noordelijke kant van de bakstenen omwalling van het bouwwerk werd gedocumenteerd. Naar aanleiding van deze ontdekkingen zijn vragen gerezen over de bouwgeschiedenis van het complex, evenals de functie, inrichting en gebruik ervan.

De huidige bouwlocatie bood toegang tot een beperkt gedeelte van de vindplaats. De archeologen hebben er gewerkt in een tunnel onder de bestaande bebouwing. Het onderzoek was bedoeld om gegevens te verzamelen voor een nadere reconstructie van de contouren en mogelijk ook deel van het binnenterrein van het complex. De opgraving is van 30 januari tot 1 maart 2006 uitgevoerd door de afdeling Archeologie van het Bureau Monumenten & Archeologie (BMA), in opdracht van het Stadsdeel Centrum. De tunnel werd aangelegd door aannemersbedrijf Schmidt (Amsterdam).

2 De onderzoekslocatie in de topografische situatie van 2006. De opgegraven muurdelen zijn in rood weergegeven: achtereenvolgens (vlnr) de opgravingen NZK9 (2002), NZK5 (1994), NZK7 (1999) en NZK10 (2006). De muren van de opgravingen NZK7 (1999) en NZK10 (2006) sluiten op elkaar aan (geel). In grijs een projectie van het niet opgegraven muurwerk op basis van grondradaronderzoek (1995)

2 Achtergronden en vraagstellingen

2.1 Achtergronden

De kern van de 13de-eeuwse nederzetting Amsterdam bestond uit een lintbebouwing bij de Nieuwendijk en Warmoesstraat op een reeks aaneengesloten terpen langs de oevers van de Amstel. Hier stonden woonhuizen naast elkaar, deels met (gespecialiseerde) werkplaatsen. Opgravingen wezen uit dat er toen ondermeer een smederij, leerlooierij, schoenmakerij, tingieterij en een weverij waren gevestigd. Onder de vondsten waren tal van importgoederen uit Europese regio's, zoals aardewerk uit de Zuidelijke Nederlanden en de Rijn/Maasstreek of grondstoffen uit het Mediterrane gebied en Groot Brittannië.¹ Deze lange afstandshandel en productie-activiteiten duiden op een stedelijke economie in ontwikkeling.

Er zijn geen aanwijzingen voor een aarden of stenen omwalling van de nederzetting. Wel zijn in 1994 voor het eerst archeologische aanwijzingen voor de aanwezigheid van een versterking gevonden. Aan de Nieuwezijds Kolk bevonden zich resten van een zware bakstenen muur die, zoals bleek uit vervolgonderzoek in 1999 en 2002, onderdeel waren van een rechthoekig bakstenen verdedigingswerk met hoektorens van circa 23 x 21 m.² De westelijke en noordelijke muren zijn compleet in het zicht gebracht inclusief de aanzetten van de aangrenzende zijden: aanvullend grondradaronderzoek gaf informatie over het tracé van de overige muren en de contour van de omwalling. De ingang bevond zich waarschijnlijk in de (niet opgegraven) zuidoosthoek aan de Nieuwendijk. Over de inrichting van het binnenterrein is tot op heden niets bekend.

De aanwezigheid van een verdedigingswerk aan de Nieuwezijds Kolk is sinds de ontdekking ervan onderwerp van debat geweest. De discussie spitste zich toe op de vraag of de gevonden muren onderdeel waren van het kasteel van de Heren van Amstel, vooral omdat er geen historische bronnen over een versterking aan de Nieuwezijds Kolk bekend waren. Ten aanzien van de datering van het bouwwerk bood dendrochronologisch onderzoek van de houten fundering onder het muurwerk uitkomst. De jongste elementen bestonden uit stukken van hergebruikt scheepshout die waren gekapt in 1276 / 1277. Rekening houdend met het primaire gebruik in een scheepsconstructie lijkt het erop dat het verdedigingswerk in de periode 1280-1290 is gebouwd.

Historische bronnen mogen dan geen melding maken van een verdedigingswerk aan de Nieuwezijds Kolk, ze kunnen wel licht werpen op de vraag welke lokale machthebber voor de bouw verantwoordelijk kon zijn. De meest aannemelijke kandidaat is Floris V, in die periode graaf van Holland. De beroering die volgde op zijn moord in 1296 leidde er uiteindelijk toe dat de stad in 1304 haar vesten moest slechten. Pas in 1342 kreeg de stad haar stadsrechten terug en kon weer een verdedigingsmuur worden aangelegd. Evenals over de bouw wordt ook over de sloop van het verdedigingswerk in historische bronnen met geen woord gerept.³ De oudste historische informatie die direct betrekking heeft op de vindplaats dateert uit de 14de eeuw. In 1333-1336 werden drie hofsteden, ter hoogte van de onderzoekslocatie, door de graaf in erfpacht gegeven. Het terrein is vervolgens bebouwd. Het pand waaronder de opgraving plaatsvond was in de 20ste eeuw gebouwd.

¹ Opgraving NDK (1979), OM-nummer 4126: Baart 1990, p 156-157.

² Opgraving NZK5 (1994), OM-nummer 948, NZK7 (1999), OM-nummer 1902 en NZK9 (2002), OM-nummer 3632.

³ Speet 2004, 54-59; Gawronski 2004, 50-53.

3 De westmuur met noordwestelijke hoektoren, gezien naar het oosten gedurende de opgraving van 1994 (NZK5)

4 De noordmuur van het verdedigingswerk gezien richting westen gedurende de opgravingscampagne van 1999 (NZK7)

2.2 Vraagstellingen en methodiek

Het onderzoek van 2006 was de vierde opgraving op de locatie van het verdedigingswerk aan de Nieuwezijds Kolk (afb. 2). De totale omvang van deze vindplaats bedraagt circa 500 m². Bij de eerste opgraving in 1994 (NZK5) is in een open bouwput een deel van de westmuur met een aanzet van de noordmuur opgegraven. Ten behoeve van het tweede onderzoek in 1999 (NZK7) is een tunnel gegraven onder de panden Nieuwendijk 136 en 138. Hierin kwamen de noordmuur en een aanzet van de oostmuur tevoorschijn. Het resterende deel van de westmuur en een aanzet van de zuidmuur zijn in 2002 (NZK9) opgegraven onder de bestaande bebouwing van Dirk van Hasseltsteeg 4. De bij al deze onderzoeken vrijgelegde muren zijn *in situ* behouden.

Uitgaande van de gelocaliseerde muurresten zou de opgraving in 2006 toegang bieden tot het noordoostelijk uiteinde van het tracé van de noordmuur. Door het onderzoeksvlak naar het zuiden door te trekken kon voor het eerst ook de noordmuur in de volle breedte worden vrijgelegd. Naar verwachting zou dan ook een beperkt vlak achter de noordmuur verdiept kunnen worden.

Op basis van deze ruimtelijke en topografische uitgangspunten richtte het onderzoek van 2006 zich met name op de volgende vraagstukken:

- het tracé van de ommuring, met name de aansluiting van de oostmuur op de noordmuur, en de constructie van de noordmuur inclusief de binnenzijde in de noordoosthoek
- de vulling van de ruimte achter de noordoosthoek van de muur en het traceren van een mogelijk vlak van het binnenterrein met informatie over de mogelijke inrichting van het binnenterrein;
- de chronologische ontwikkeling van de vindplaats;
- eventuele bebouwing voorafgaand aan het bakstenen verdedigingswerk;
- de materiële cultuur in relatie tot zowel het 13de-eeuwse verdedigingswerk als de naastgelegen nederzetting;

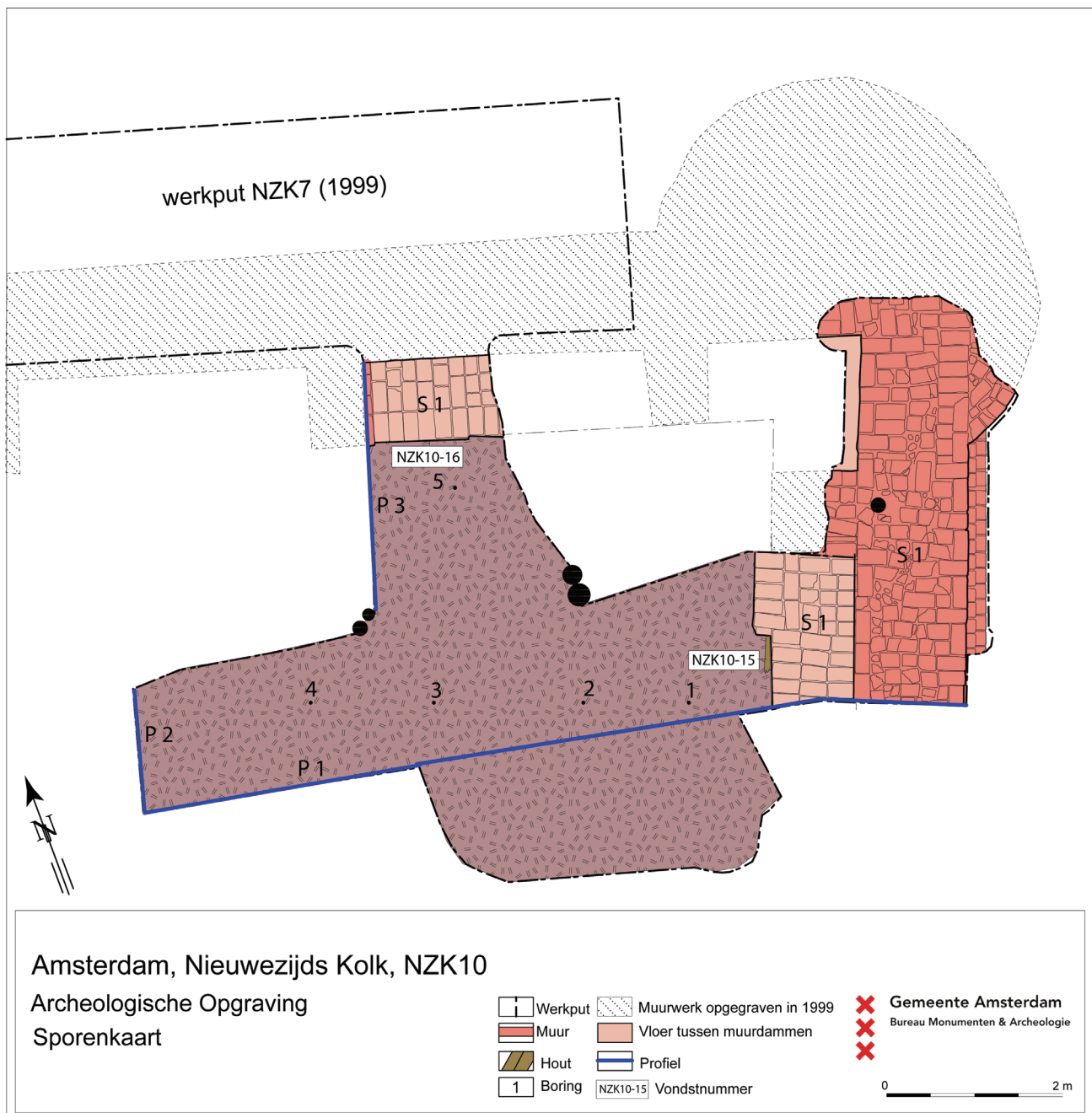
Het huidige onderzoeksterrein had een oppervlakte van circa 88 m². Voor deze opgraving is de tunnel van de opgravingscampagne van 1999 onder de panden Nieuwendijk 136 en 138, met daarin de noordelijke verdedigingsmuur, opnieuw geopend. Op een afstand van 3,5 m ten westen van de hoektoren is een nieuwe tunnel richting binnenterrein gegraven. Hierbij moest rekening worden gehouden met de aanwezigheid van palenclusters van het bovenliggende vroeg-20ste-eeuwse winkelpand, aangezien die om bouwtechnische redenen niet konden worden vrijgelegd. Met deze dwarstunnel kon het onderzoeksgebied tot uiteindelijk tot maximaal 4 m achter de muur worden uitgebreid. De dwarstunnel kreeg twee 1,40 m brede vertakkingen. Het oostelijke deel was 4,50 m lang; hier werd de oostelijke muur bereikt, die werd vrijgelegd tot aan de hoektoren. In het westelijk deel werd over een lengte van 2,50 m een vlak parallel aan de noordmuur aangelegd. Het graafwerk is met de hand verricht. Aangezien relevante sporen in het horizontale vlak ontbraken, met uitzondering van de muren van het verdedigingswerk, is gegraven tot op het niveau van de onverstoorde oeverwal. Stratigrafische informatie werd ontleend aan een oost-west profiel, met daarin de oostmuur, en een noord-zuid profiel, met daarin de noordmuur. Daarnaast werd aanvullende informatie verkregen door middel van een aantal boringen. Ter hoogte van de flanktoren in de noordmuur is het in 1999 aan de buitenzijde getekende profiel aangevuld tot achter de muur. De funderingsplanken onder de oost- en noordmuur (respectievelijk NZK10-15 en NZK10-16) zijn bemonsterd ten behoeve van dendrochronologie.

Het onderzoek is uitgevoerd volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 2.2.

3 Resultaten

3.1 Sporen en structuren

In totaal zijn 24 sporen (S) gedocumenteerd. Binnen dit sporenstelsel zijn drie fasen te onderscheiden. De eerste fase omvat de periode waarin het terrein is opgehoogd, de tweede fase is de periode waarin het verdedigingswerk is gebouwd en de derde fase ten slotte betreft de periode na het in onbruik raken en sloop van het verdedigingswerk, gevolgd door eeuwen van bebouwing.

3.1.1 Fase 1: natuurlijk landschap en ophoging

Veengroei en kleiafzettingen hebben in grote mate de oorspronkelijke landschappelijke ontwikkeling van het terrein bepaald. De top van het veenlandschap (S 25) lag gemiddeld op 3,50 m ÷ NAP. Op het veen ontstond een oeverwal van door de Amstel afgezette lagen van zware humeuze klei (S 21). De top van de oeverwal, variërend van 2,20 m ÷ NAP tot 2,90 m ÷ NAP, bestond uit een 0,20 m dikke zone van verslagen klei met veenbrokken (S 20). Op de oeverwal bevonden zich ophogingslagen (S 7) met aardewerk (NZK10-6) dat dateerde vanaf het tweede kwart van de 13de eeuw.

3.1.2 Fase 2: bouw van de bakstenen versterking, ca 1275-1300

Het verdedigingswerk is deels op de oeverwal gezet en deels ingegraven. De bij de opgraving van 2006 onderzochte noord- en oostmuur waren op dezelfde wijze gebouwd als het bij de voorgaande opgravingen gedocumenteerde muurwerk. Het onderste funderingsniveau bestond uit een ca. 2,50 m brede funderingsvloer van hergebruikte planken. Hierop kwam de aan de voet 1,70 m brede schildmuur te rusten met daarachter een 0,8 m breed plateau van drie baksteenlagen. De schildmuur ging na negen versnijdingen aan de veldzijde over in 1,10 m breed opgaand werk. Tegen de achterzijde van de muur, op het bakstenen plateau, waren op een onderlinge afstand van 2,30 m muurdammen gemetseld, bedoeld om de weergangsbogen te dragen. Het geheel was uitgevoerd in gele bakstenen van 30 x 14 x 6 cm (moppen). Het vlak van de fundering was aan de binnenzijde van de muur tot 1 m hoogte opgehoogd met grijsbruine humeuze kleiplaggen (S 7). Dientengevolge kreeg het aanvankelijk glooiende terrein een horizontaal oppervlak op 2,00 m ÷ NAP. Dit oppervlak (S 15) was waarschijnlijk het looppniveau in de gebruiksfase van het verdedigingswerk. In dit looppniveau bevonden zich enkele ingetrapte proto-steengoed scherven (NZK10-13) uit de periode 1225-1275.

Oostmuur

De oostmuur werd vanaf de aansluiting op de noordwestelijke toren over een lengte van 3,50 m vrijgelegd. In dit muurdeel bevonden zich twee muurdammen. De meest noordelijke was 0,65 m breed en lag 1,30 m uit de binnenhoek van de noordoostelijke hoektoren. De tussenruimte met het bakstenen plateau tussen deze muurdam en de noordelijke aanzet van de volgende meer zuidelijk gelegen muurdam bedroeg 2,30 m. De houten funderingsvloer van de oostmuur en de muurdammen (S 22) lag op 2,60 m ÷ NAP. Hiervan is een plank dendrochronologisch bemonsterd.⁴ De eikenhouten plank miste veel jaarringen, waardoor een exacte kapdatum niet kon worden vastgesteld. Uitgaande van de laatste jaarring (1236) kan een kapdatum van rond 1256 worden afgeleid.

Noordmuur

In aanvulling op de in 1999 gedocumenteerde veldzijde is de noordmuur bij deze gelegenheid in z'n volle breedte gedocumenteerd inclusief de binnenzijde met een 0,90 m brede muurdam (afb. 5 en 10). Ook dit deel van de funderingsvloer is bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek.⁵ De laatste ring van deze eikenhouten plank dateerde uit 1261 en rekening houdend met het ontbrekende spinhout is een veldatum van ongeveer 1282 af te leiden.⁶ Deze dateringen wijzen erop, in navolging van de bij de vorige opgravingen geanalyseerde monsters, dat het verdedigingswerk op zijn vroegst in de jaren 80 van de 13de eeuw gebouwd kan zijn (zie stratigrafische matrix afb. 9). De muur was gelijkmatig gesloopt en afgedekt door een dunne laag mortel (S 6).

⁴ NZK10-15

⁵ NZK10-16

⁶ Dendrochronologisch onderzoek verricht door Dr. U. Heußner, Deutsches Archäologisches Institut (Berlijn).

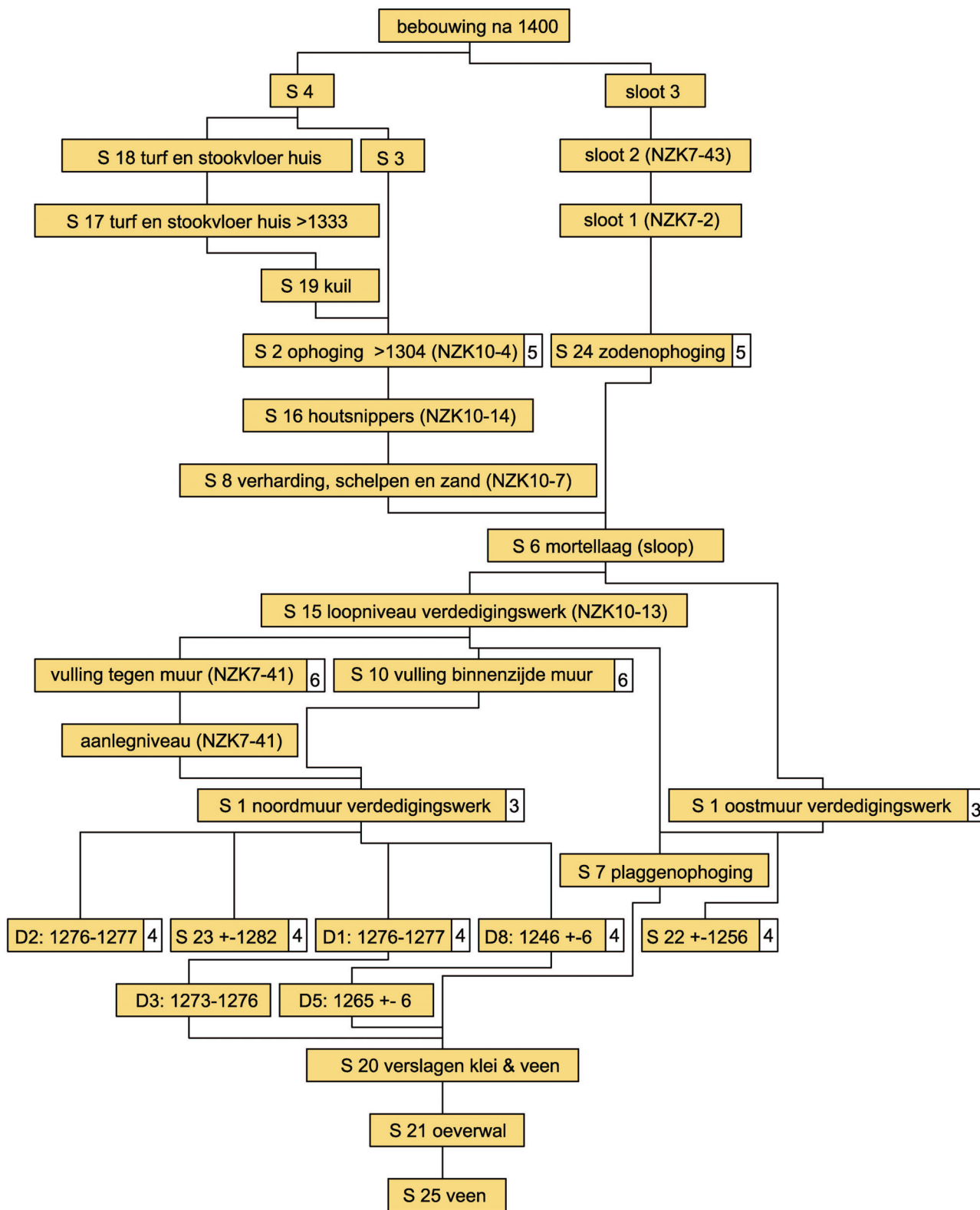
6 Binnenzijde van de oostmuur gezien richting oosten. Links is de eerste (noordelijke) muurdam te zien, op de voorgrond het bakstenen plateau tussen de muurdammen

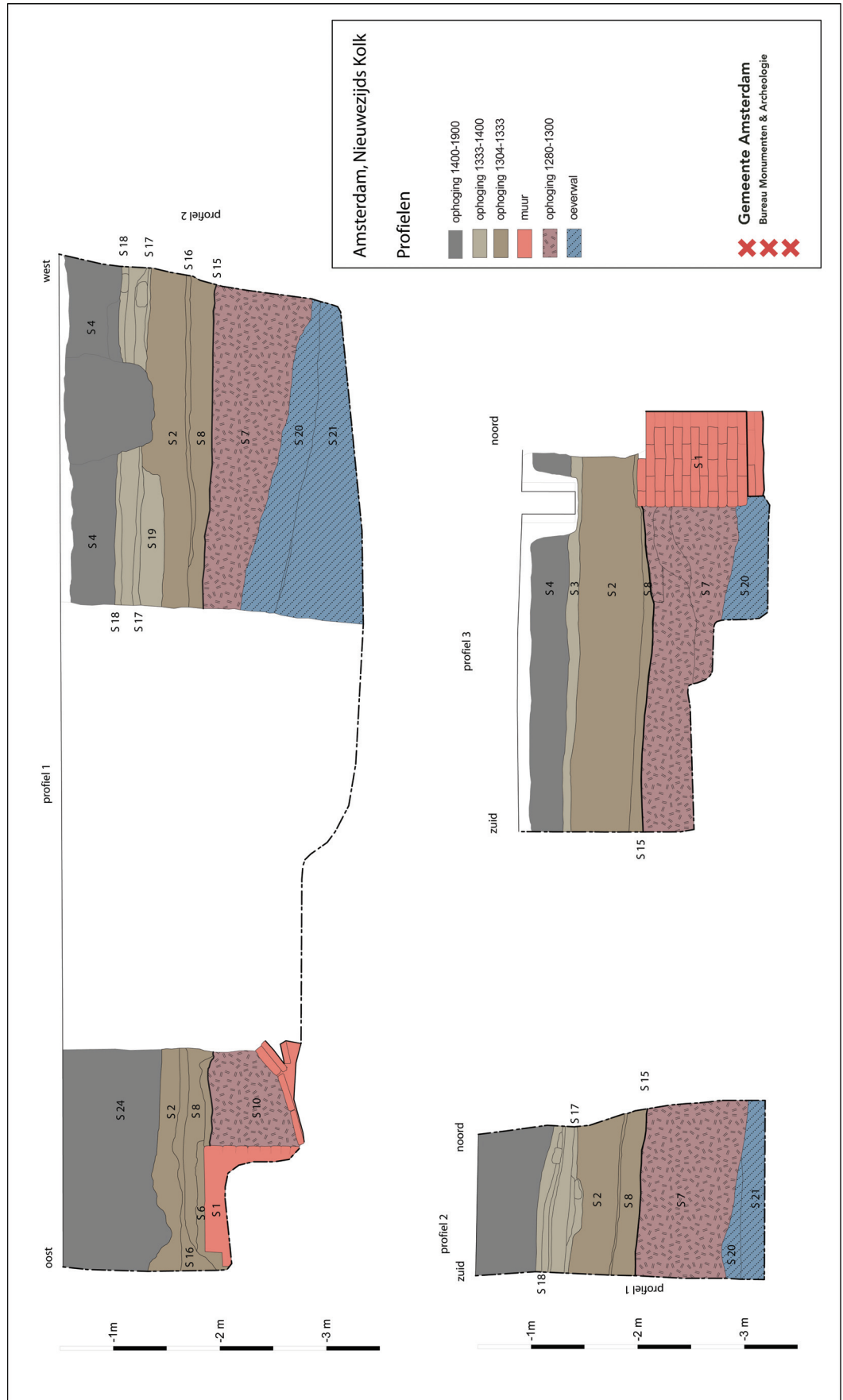
7 De oostmuur gezien richting noordoosttoren. Links een muurdam, op de achtergrond de aanzet van de in 1999 opgegraven hoektoren

8 Achterzijde van de noordmuur met links een muurdam, gezien naar het noorden

9 Stratigrafische matrix van de opgraving NZK10 (2006) en de daaraan gerelateerde sporen van de opgravingen NZK7 (1999) en NZK9 (2002)

10 Zuidprofiel (1) en twee westprofielen (2 en 3)

3.1.3 Fase 3: sloop en bebouwing, ca 1300 – heden

De muur werd afgedekt met een dunne laag mortel met baksteenpuin (S 6). Hier overheen, en over het looppniveau (S 15) achter de noordmuur, lag een pakket van grijze klei met schelpen (S 8). Waarschijnlijk houden beide lagen verband met de sloop van het verdedigingswerk, waarvoor bij de eerdere opgravingen vergelijkbare sporen zijn gevonden. Zowel S 6 als S 8 werden afgedekt met een pakket van houtsnippers (S 16). Gedurende de eerste helft van de 14de eeuw is het terrein gemiddeld 0,5 m opgehoogd met klei en veenplaggen (S 2 en S 24, respectievelijk NZK10-4 en NZK10-17, zie 3.2). Dit grondverzet is waarschijnlijk in verband te brengen met de uitgifte van de kavels ter plaatse in 1333.

De eerste bebouwing op dit opgehoogde terrein bestond uit een huis met een vloerniveau van turf en een stookvloer van bakstenen, die qua formaat en kleur gelijkenis vertonen met die van het verdedigingswerk (S 17; 1,20 m ÷ NAP). Het huis werd opgevolgd door een vergelijkbare constructie (S 18; 0,02 m ÷ NAP) met een stookvloer van wederom dezelfde soort bakstenen. Aangezien beide vloerniveaus alleen in profiel 2 zijn waargenomen (afb. 5 en 10), was het niet mogelijk om (gedeeltelijke) huisplattegronden te reconstrueren.

3.2 Vondstmateriaal

De opgraving heeft een beperkte hoeveelheid vondstmateriaal opgeleverd. Dit was voor het merendeel afkomstig uit de verschillende ophogingspakketten. De laag met kleiplaggen die voorafgaand aan de bouw van het verdedigingswerk werd opgebracht (S 7) bevatte de fragmenten van één proto-steengoed kan en één kogelpot (NZK10-6). Vergelijkbaar materiaal (twee fragmenten kogelpot en één fragment proto-steengoed) kwam uit het mogelijke looppniveau (S 15, NZK10-13). De datering van dit materiaal ligt in het tweede en derde kwart van de 13de eeuw. De mortel en puinlaag S 6 was vondstloos. Het daarop liggende pakket (S 8, NZK10-7) bevatte de fragmenten van tenminste vijf stuks ceramiek: drie proto-steengoed kannen, een spaarzaam geglazuurde roodbakende bakpan en een fragment van een witbakkend Langerwehe zuigflesje. De datering van het materiaal loopt uiteen. Het proto-steengoed, met een datering in de eerste helft van de 13de eeuw, is te duiden als opspit. De bakpan dateert uit 1275-1325, terwijl het witbakkende flesje een datering van 1325-1400 is toe te schrijven. De leervondsten bestonden uit drie schoenen; twee van het type DA12 en een linkerschoen van het type WA-L-168, alle daterend uit het eerste kwart van de 14de eeuw. In de daarop liggende laag met houtsnippers (S 16) zaten fragmenten van tenminste twee stuks ceramiek (NZK10-14): een roodbakende grape en een Langerwehe steengoed kan, beide uit 1325-1375. Verder waren er enkele fragmentarische schoenresten aanwezig: een schoentype toewijzing was hiervan niet mogelijk. De ophogingspakketten S 2 en S 24 (NZK10-4 en NZK10-17) bevatten fragmenten van roodbakend aardewerk (1325-1375) en van twee Siegburg steengoed kannen (1300-1325), een stuk lood en een niet te determineren schoen.

Uit één van de lagen die het verdedigingswerk afdekten (S 3) kwam een twee-orige kruik van roodbakend aardewerk tevoorschijn die te dateren is in 1275-1325 (NZK10-3-1). De kruik was uitwendig spaarzaam geglazuurd met een loodglazuur waaraan een kleine hoeveelheid koperoxide was toegevoegd zodat een groene zweem ontstond. Roodbakend aardewerk met een vergelijkbare oppervlaktebehandeling is vaker opgegraven in Amsterdam, onder andere in de context van 13de-14de-eeuwse bewoning langs de Nieuwendijk (NDK) en op de Prins Hendrikkade. Op de laatstgenoemde

vindplaats is hiervan productieafval uit de tweede helft van de 14de eeuw opgegraven. Dit afval is het vroegste bewijs voor gespecialiseerde pottenbakkersproductie in Amsterdam.⁷ Verder heeft bakselanalyse aangetoond dat dit aardewerk ook werd vervaardigd van rivierklei die kenmerkend is voor de regio Bergen op Zoom. Hiermee is de herkomst van de kruik van de Nieuwezijds Kolk niet zondermeer vastgesteld. Binnen het thans bekende assortiment van de laat-13de-eeuwse Amsterdamse pottenbakker zijn geen directe parallellen met de vorm van de twee-orige kruik bekend. Er lijkt eerder typologische verwantschap te bestaan met producten uit 13de- en 14de-eeuws Brabant en Vlaanderen. Pottenbakkersafval met vergelijkbare exemplaren is opgegraven in de Tolburgstraat in Breda⁸ en de Potterierei in Brugge.⁹

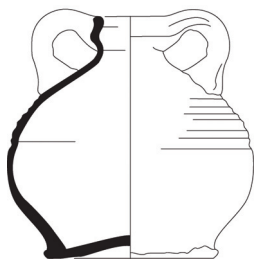
11 Twee-orige fles van roodbakend aardewerk (NZK10-3-1)

⁷ Pers. mededeling A. Lagerweij.

⁸ Van den Eynde 1990, 99-101.

⁹ Pers. mededeling S. Ostkamp.

3.3 Catalogus

1

- 1a NZK10-3-1
- 1b ophogingslaag (1300-1325)
- 2 r-kru-1
- 3 1275-1325
- 4a 13 / 14/ 9
- 4b bolle kruik met korte hals en kraagrand, op standvlak
- 5a roodbakend aardewerk
- 5b spaarzaam loodglazuur, iets koper oxide
- 5c
- 5d
- 6a standvlak
- 6b twee worstoren
- 6c vrijwel compleet
- 7 kruik
- 8 Nederland / Vlaanderen
- 9

Opbouw van het catalogusblok

- 1a vondstnummer
- 1b vondstcontext (complexdatering)
- 2 code van het type
- 3 objectdatering
- 4a maten in centimeters (grootste diameter / hoogte en diameter voet)
- 4b beschrijving van het type
- 5a baksel / materiaalsoort
- 5b kleur / glazuur
- 5c beschrijving van de decoratie
- 5d diversen
- 6a bodem
- 6b oor / steel
- 6c compleetheid
- 7 functie
- 8 productiecentrum
- 9 literatuur

(alle afbeeldingen zijn - tenzij anders vermeld - schaal 1:4)

4 Conclusie

Het onderzoek heeft aanvullende informatie opgeleverd over het 13de-eeuwse verdedigingswerk aan de Nieuwezijds Kolk. Met drie opgravingen in de periode 1994 tot 2002 waren al onderdelen van de ommuring van dit complex in kaart gebracht. Nu kon de noordmuur, waarvan in 1999 de veldzijde was vrijgelegd, over de volle breedte in zicht worden gebracht, inclusief de achterliggende muurdammen. De noordoosttoren is opnieuw opgegraven, waarbij nu ook een deel van de aansluitende oostmuur tevoorschijn kwam. Er is vastgesteld dat het bakstenen bouwwerk de eerste constructie op deze locatie was, in iedere geval wat dit deel van het onderzochte complex betreft. Het verdedigingswerk is, in aansluiting op de reeks dendrochronologische dateringen van de voorgaande opgravingen, te dateren in de tachtiger of negentiger jaren van de 13de eeuw. Vermeende structuren die eerder met grondradar werden gekarteerd blijken de randzone van de natuurlijke oeverwal te markeren.

Het bouwwerk bestond uit een gesloten rechthoekige ommuring met hoektorens en verdediging naar alle zijden. Het voldoet aan de in de vestingbouw geldende criteria van een fortificatie, in dit geval bestemd ter bescherming van de naastgelegen nederzetting. Mogelijk diende de versterking met militairen als noordelijk steunpunt van de stadswal aan de monding van de rivier, maar was deze te klein (21 x 23 m) om formeel als kasteel te worden gekwalificeerd. Kastelen in een laat 13de-eeuwse context kenmerkten zich door een groter grondplan, zoals 45 x 49 m voor Radboud in Medemblik en 37 x 41 m voor het Muiderslot in Muiden. De Amsterdamse versterking kan eerder gezien worden als een zaaltoren-kasteel, een variant van de woontoren. Zo'n complex bestond uit een kleine ommuurde binnenplaats met ronde hoektorens en een rechthoekig gebouw binnenin, dat drie verdiepingen telde die ieder waren onderverdeeld in een zaal en een kamer.¹⁰ Het binnenterrein van de ommuring is tot op heden archeologisch buiten schot gebleven, evenals de zuidoosthoek waar zich volgens de grondradarbeelden een ingang kan bevinden, gericht op de Nieuwendijk. Over de aanwezigheid van een woongebouw van hout of van steen is daarom niets bekend. Om dezelfde reden kunnen evenmin uitspraken gedaan worden over eventuele voorgangers van de versterking. Ondanks de onduidelijkheid over de specifieke inrichting en het gebruik ervan is hiermee niet gezegd dat het opgegraven muurwerk geen kasteel of verdedigingswerk zou zijn.

Het verdedigingswerk roept vragen op, niet alleen vanwege de omvang, maar ook gezien de sloopsporen. Opvallend was dat de bovenkant van het muurwerk een gelijkmatig niveau vormde dat met een dunne slooplaag van mortel was afgedekt. Dit laat de mogelijkheid open dat het bouwwerk nog in aanbouw was. De materiële neerslag op de vindplaats is voor een bewoningsgeschiedenis van tenminste twee decennia gering te noemen. Nu zou dat verklaard kunnen worden door het feit dat het verdedigingswerk een militair object was dat schoongehouden werd. Het aangetroffen materiaal is deels ouder dan het bouwwerk en lijkt als nederzettingsafval te zijn meegekomen met de grond waarmee het terrein is opgehoogd. Vast staat dat de bodem ter plaatse van de percelen Nieuwendijk 140-144 nog veel aanvullende informatie herbergt ten aanzien van zowel de zuidoosthoek en de binnenbebouwing als eventuele voorgangers van het verdedigingswerk.

¹⁰ Janssen 1995, 59-75.

Bijlage 1 Sporen

spoor	NAP	NAP onder	beschrijving	interpretatie	associatie	vondstnr	datering
1	+1,72 m	+2,94 m	metselwerk verdedigingswerk, gele baksteen: 29/30 x 13/14 x 6 cm	fundering verdedigings- werk	> 10, <20		1280-1300
2	+1,24 m	+1,62 m	kleizoden ophoging op sloophniveau	ophogingslaag	> 8	NZK10-4	1300-1350
3	+1,20 m	+1,30 m	zwarte rulle kleilaag onder een kleiige ophoging, ligt op de slooplaag (S 2). Zichtbaar in zuidprofiel van 2de campagne waar deze wordt begrenst door balken (S 5). Is gelijk aan S 18	loopvlak	=18, < 2, < 5	NZK10-3	1300-1350
4	+0,84 m	+1,20 m	ophoging van veenzoden, ligt op loopvlak (S 3)	ophoging	<3, >13	NZK10-2	1300-1350
5			twee eiken balken (afm 10 x 10 en 19 x 29 cm) liggen richting N-Z. Vormt begrenzing van loopvlak S 3. In 1999 dendromonsters van genomen	fundering huis		NZK7-D17 NZK7-D18	1320-1350
6	+1,68 m	+1,74 m	ongeveer 6 cm dikke laag met baksteenpuin en cementresten van ca 1meter breed langs binnenzijde muur van verdedigingswerk	slooplaag	<1, > 8, >24		1300-1325
7	+1,78 m	+2,30 m	vulling van kleizoden in insteek kasteelmuur. Ligt op funderingsvloer, tussen muurdammen	vulling insteek	< 1, >15	NZK10-6	1280-1300
8	+1,65 m	+1,80 m	grijze klei met steenkool, steengruis en schelpjes. Ligt op de vulling van de insteek (S 7) en is afgedekt met een dun laagje klei met houtsnippen (S 16) en vervolgens door ophogingslaag S 2	ophoging na sloop, loopniveau is S 16	>6, >16, <7	NZK10-7	1300-1350
9			grenen heipalen in een rij, waarvan de bovenkant is afgekapt voor de aanleg van het huidige pand Nieuwendijk 138	funderings- palen			

10	+2,42 m	+2,80 m	ongestoorde, zware grijze kleilaag, met spoellaagjes	oeverwal Amstel	=21		
11		+1,60 m	afvalstort op looppniveau S 8, afgedekt door ophoging S 2	afvalstort	>2	NZK10-8	1300-1325
12		+ 1,65 m	afvalstort op looppniveau S 8, afgedekt door ophoging S 2	afvalstort		NZK10-10	1275-1300
13	+1,22 m	+1,38 m	puinlaag van mortel en fijne baksteenbrokjes in een kuil in ophoging S 2. Begrensd door bakstenen van formaat verdedigingswerk met houten paaltjes op de hoeken. Afgedekt door turflaag S 17	afvalkuil	<2, >17	NZK10-12	1300-1400
14	+0,78 m	+0,88 m	zandpakket, verrommeld	bouwniveau huidig pand	<4	NZK10-11	1908
15	+1,78 m	+1,80 m	van ophogingslaag S 7	loopvlak verdedigingswerk	>7, =1	NZK10-13	1280-1300
16	+1,60 m	+1,65 m	dunne laag grijze klei met houtsnippers vormt de top van gruzige laag S 8. Ligt op muur verdedigingswerk, onder slooplaag S 6	looppniveau	> 8, > 6	NZK10-14	1325-1375
17	+1,20 m	+1,22 m	turflaag met bakstenen stookvloer op de ophoging S 2	woonhuis	< 2, > 18		1300-1350
18	+1,02 m	+1,08 m	vloerniveau met mortel en bakstenen stookvloer, jonger dan S 17. Bevat bakstenen van formaat als S 1	woonhuis	<17, >4		1300-1350
19	+1,08 m	+1,20 m	lichtgrijze compacte klei	vloerniveau	>18, <17		1300-1350
20	+2,30 m	+2,50 m	grijze humeuze klei met verslagen veenbrokken, ligt op oeverwal	vertrapte top laag oeverwal	> 7, > 10, <21		-1280
21	+2,50 m	+3,30 m	grijsbruine humeuze klei, ligt onder S 20 en doorsneden door de aanleg van de muur	oeverwal	>1, >20		
22	+2,60 m		houten planken onder gemetselde oostmuur verdedigingswerk	fundering	>1	NZK10-15	1261-1282
23	+3,04 m		houten planken onder gemetselde noordmuur verdedigingswerk	fundering	>1	NZK10-16	1236-1256
24	+0,60 m	+1,40 m	verrommelde top van plaggenuphoging	ophoging	<4	NZK10-17	1325-1375
25	+3,50 m		natuurlijk veen	veen	< 21		

Bijlage 2 Vondsten

vondst nr	object nr	spoor	fragm	MAE	materiaal	kenmerken	object	datering
1	1			1	roodbakkend	oranje, 30 x 15 x 8,5 cm, bevat pootafdrukken	baksteen	1275-1300
2	4			1	roodbakkend	afgesleten en beroet	baksteen	1275-1300
2	4	14		4	steengoed: Siegburg		kan	1300-1375
2	4	1		1	steengoed: Langerwehe		kan	1300-1375
2	4	4		4	steengoed		divers	1325-1425
2	4	1		1	metaal: ijzer		spijker	1325-1425
2	4			1	steenkool		steenkool	
2	4	1		1	roodbakkend		bakpan	1325-1375
2	4	1		1	roodbakkend		bakje	1325-1375
2	4	11		11	steengoed		kan	1350-1400
2	4	1		1	roodbakkend		grape	1350-1400
2	1	4		1	metaal: ijzer		wartel?	1350-1400
3	2	3		1	roodkoper		gesp	1275-1325
3	1	3		1	roodbakkend	met twee oren	fles	1275-1325
3		3	6	3	roodbakkend		divers	1275-1325
3		3	5	3	steengoed		divers	1275-1325
3	3	3		1	roodkoper		gesp	1275-1325
3		3			wol	grof geweven	textiel	1275-1325
3	1	3		1	roodbakkend		kan	1275-1325
3		3		1	leer	type DA12, l=22,5 cm, rechterschoen	schoen	1300-1325
4		2	3	2	steengoed: Siegburg		kan	1300-1325
4	1	2		1	metaal: lood	aambeeld leerbewerker	schijf	
4		2		1	leer		schoen	
5		8	1	1	witbakkend	Langerwehe, groen glazuur	zuigflesje	1325-1400
6		7	1	1	protosteengoed	Brunssum-Schinveld	kan	1225-1275
6		7	3	1	grijsbakkend: kogelpot		pot	1225-1275
7		8	1	1	roodbakkend	spaarzaam glazuur	bakpan	1275-1325
7		8	1	1	kogelpot		pot	1275-1325
7		8	1	1	protosteengoed	Brunssum-Schinveld	kan	1200-1250
7		8	6	2	protosteengoed		kan	1200-1250
7		8	3	3	eco, bot		bot	1300-1325
7		8		1	leer	linkerschoen type DA12 l=24,5	schoen	1300-1325
7		8		1	leer	type DA12	schoen	1300-1325
7		8			leer	linkerschoen type WA-	schoen	1300-1325

L-168 I=19,5								
8	1	11	1	leer	linker knooplaars type NZK10-8 I=19	schoen	1300-1325	
9		11	1	1	vuursteen	vuursteen		
9		11	1	1	grijsbakkend: kogelpot	pot	1275-1300	
9		11	1	1	eco, bot	bot	1275-1300	
9		11	2	2	steengoed: Siegburg	kan	1275-1300	
9		11	2	2	steengoed	kan	1275-1300	
9		11	5	5	roodbakkend	divers	1275-1300	
9		11	1	1	roodbak, slib	divers	1275-1300	
10		12	2	2	roodbakkend	gegolfde rand, spaarzaam glazuur	bakpan	1275-1300
10		12	2	1	roodbakkend	gegolfde rand	bakje	1275-1300
10		12	1	1	roodbakkend	gegolfde rand	bakje	1250-1300
10		12	6	6	roodbakkend		overig	1250-1300
10		12	6	6	steengoed: Siegburg		kan	1250-1300
10		12	1	1	steengoed	Langerwehe	kan	1250-1300
10		12	2	6	grijsbakkend: kogelpot		pot	1250-1300
10		12	1		baksteen	paarsgeel, ? x 15 x 6 cm	baksteen	
10		12	1		baksteen	geelpaars, ? x 14 x 7 cm	baksteen	
10	1	12			leer (geit)	11 knopenlaars type DA12 I=20	schoen	1300-1325
11	1	14		1	grafiet		schrijfstift	
12		19	2	2	eco, bot		bot	
12		19	1	1	speciebrok		cementrest	
12		19	1	1	protosteengoed	Siegburg	kan	1275-1300
12		13	1	1	baksteen	geel, 26 x 12 x 6 cm	baksteen	
13		15	1	1	protosteengoed	Siegburg	kan	1225-1275
13		15	2	2	grijsbakkend: kogelpot		pot	
13		15	2	2	metaal: ijzer		divers	
14		16	1	1	steengoed: Langerwehe		kan	1325-1375
14		16	1	1	roodbakkend		grape	1325-1375
14		16	1	1	eco, bot		koot	
14		16		1	leer		schoen	
15		1		2	eco: monster	uit oostmuur	houtmonster	+ -1256
16		1		1	eco: monster	uit noordmuur	houtmonster	+ -1282
17		24	1	1	roodbakkend		bakpan	1325-1375
17		24	1	1	roodbakkend		overig	1325-1375
17		24	1		leer		messchede	

Literatuur

Baart, J., 'Amsterdam, gewestelijke stad in de middeleeuwen, wereldstad in de Gouden Eeuw', in: H. Sarfatij (red), *Verborgene steden. Stadsarcheologie in Nederland*. Amsterdam 1990, 152-162

Eynde, G. Van den, 'Breda, een haven opgegraven', in: H. Sarfatij (red), *Verborgene steden. Stadsarcheologie in Nederland*. Amsterdam 1990, 99-101

Gawronski, J., 'Muurwerk van de 13de-eeuwse burcht aan de Nieuwezijds Kolk', in: M. Carasso-Kok (red), *Geschiedenis van Amsterdam. Een stad uit het niets, tot 1578*. Amsterdam 2004, 50-53

Janssen, H.L., 'Kastelenbouw in het graafschap Holland circa 1150-1300', in: M. De Roever (red), *Het 'Kasteel van Amstel'. Burcht of bruggehoofd?*, Amsterdam 1995, 59-75

Speet, B., 'Een kleine nederzetting in het veen', in: M. Carasso-Kok (red), *Geschiedenis van Amsterdam. Een stad uit het niets, tot 1578*. Amsterdam 2004, 21-49, 54-61

AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten)

Overzicht van verschenen titels

ISSN: 1872-5139

In druk verkrijgbaar via Stadsboekwinkel Amsterdam en www.halos.nl

Als PDF te downloaden op www.bma.amsterdam.nl

AAR 1		Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, <i>Wonen aan een wagenplein. Archeologische opgraving Haarlemmerplein (2005)</i> , Amsterdam 2006
AAR 2		Gawronski, J. en R. Jayasena, <i>Tweede Kostverlorenkade. Inventariserend veldonderzoek (2006)</i> , Amsterdam 2006
AAR 3		Gawronski, J., S. Dautzenberg, J. Veerkamp, <i>Verschansen achter vuilnis. Inventariserend veldonderzoek Amstelstraat (2006)</i> , Amsterdam 2007
AAR 4		Gawronski, J. en R. Jayasena, <i>Scherven uit de Pottenbakkersgang. Archeologische opgraving Westerstraat (2003)</i> , Amsterdam 2007
AAR 5		Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, <i>In de schaduw van de VOC. Archeologische opgraving Rapenburg (2005)</i> , Amsterdam 2007
AAR 6		Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, <i>Beerputten en bedrijvigheid. Archeologische opgraving Konijnenstraat (2003)</i> , Amsterdam 2007
AAR 7		Gawronski, J. en J. Veerkamp, <i>Zerken en graven in de Nieuwezijds Kapel. Inventariserend veldonderzoek Rokin (2005)</i> , Amsterdam 2007
AAR 8		Gawronski, J. en R. Jayasena, <i>Opgraving van een mikwe in de Nieuwe Synagoge. Jonas Daniël Meijerplein (2006)</i> , Amsterdam 2007
AAR 9		Gawronski, J. en J. Veerkamp, <i>De Hallen. Inventariserend veldonderzoek Bilderdijkkade (2006)</i> , Amsterdam 2006
AAR 10		Gawronski, J. en J. Veerkamp, <i>Een fontein in de Buitensingel. Archeologische begeleiding Leidseplein (2006)</i> , Amsterdam 2006

- AAR 11 Gawronski, J. en R. Tousain, *Diemen Tolbrug. Inventariserend veldonderzoek Muiderstraatweg (2006)*, Amsterdam 2008
- AAR 12 Gawronski, J. en R. Tousain, *Boezemgemaal Halfweg. Inventariserend veldonderzoek Wethouder van Essenweg (2006)*, Amsterdam 2007
- AAR 13 Gawronski, J. en J. Veerkamp, *Frans Ottenstadion. Inventariserend veldonderzoek Amstelveenseweg (2004)*, Amsterdam 2007
- AAR 14 Gawronski, J. en J. Veerkamp, *Archeologisch opgraving Vijzelstraat (2004)*, Amsterdam 2007
- AAR 15 Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, *Aanplempingen in het IJ. Archeologische opgraving Martelaarsgracht (2003)*, Amsterdam 2007
- AAR 16 Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, *Schuilkerk de Papagaaï. Archeologische opgraving Kalverstraat (2004)*, Amsterdam 2008
- AAR 17 Gawronski, J. en J. Veerkamp, *De saillant van Het Blaauwhoofd. Inventariserend veldonderzoek Van Diemenstraat (2006)*, Amsterdam 2007
- AAR 18 Gawronski, J. en R. Jayasena, *De noordwestelijke oever van Oostenburg. Archeologische opgraving Oostenburgermiddenstraat (2006)*, Amsterdam 2006
- AAR 19 Gawronski, J. en J. Veerkamp, *Het Shell-terrein. Inventariserend veldonderzoek Grasweg (2004)*, Amsterdam 2007
- AAR 20 Gawronski, J. en J. Veerkamp, *Het RIVA-terrein. Inventariserend veldonderzoek Baarsjesweg (2005)*, Amsterdam 2008
- AAR 21 Gawronski, J. en R. Tousain, *De Ceintuurbaanpanden. Archeologische begeleiding Tweede Sweelinckstraat / Sint Willibrordusstraat (2006)*, Amsterdam 2008
- AAR 22 Gawronski, J. en R. Jayasena, *Het Purperhoedenveem. Archeologische opgraving Oudezijds Voorburgwal (2004)*, Amsterdam 2008
- AAR 23 Kranendonk, P. en J.H.G. Gawronski, *Noord/Zuidlijn, locatie Rokin. Archeologische begeleidingen en opgravingen 2003-2006*, Amsterdam 2007
- AAR 24 Gawronski, J. en J. Veerkamp, *Sportpark Ronald McDonald, Inventariserend veldonderzoek Zunderdorpergouw (2007)*, Amsterdam 2008
- AAR 25 Gawronski, J., en J. Veerkamp, *N 44, De Keyzer. Inventariserend veldonderzoek Czaar Peterstraat (2008)*, Amsterdam 2008
- AAR 25 Gawronski, J., en J. Veerkamp, *N 44, De Keyzer. Inventariserend veldonderzoek Czaar Peterstraat (2008)*, Amsterdam 2008
- AAR 26 Gawronski, J., en J. Veerkamp, *Het Luycksterrein. Inventariserend veldonderzoek Overamstelstraat (2004)*, Amsterdam 2008
- AAR 27 Gawronski, J. en J. Veerkamp, *Oranjerie in Frankendael. Archeologische opgraving Middenweg (2003)*, Amsterdam 2008
- AAR 28 Gawronski, J. en R. Jayasena, *Serviesgoed uit een 18de-eeuwse beerput. Archeologische opgraving Derde Weteringdwarsstraat (2003)*, Amsterdam 2008
- AAR 29 Gawronski, J. en J. Veerkamp, *Profiel van de 17de-eeuwse stadswal. Archeologische begeleiding Marnixplein (2004)*, Amsterdam 2008
- AAR 30 Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, *Bolwerk Oosterblokhuis. Archeologische opgraving Prof. Tulpplein (2005)*, Amsterdam 2008
- AAR 31 Gawronski, J., R. Jayasena, J. Veerkamp, *Van Amstelbocht tot Binnengasthuis. Archeologische Opgraving Oude Turfmarkt (2005)*, Amsterdam 2008
- AAR 32 Gawronski, J., en J. Veerkamp, *N 43 / Funenpark. Archeologische Begeleiding Cruquiuskade (2008)*, Amsterdam 2009
- AAR 33 Gawronski, J., en J. Veerkamp, *Het gemeentearchief terrein. Inventariserend Veldonderzoek Amstedijk 67 (2009)*, Amsterdam 2009

- AAR 34 Gawronski, J. en R. Jayasena, *Spaarndammerdijk 320. Inventariserend Veldonderzoek (2007)*, Amsterdam 2009
- AAR 35 Gawronski, J., S. Dautzenberg, J. Veerkamp, *Wonen aan twee stegen. Archeologische opgraving Paardenstraat (2004)*, Amsterdam 2008
- AAR 36 Gawronski, J. en R. Jayasena, *Een 17de-eeuwse beerput in de grachtengordel. Archeologische Opgraving Keizersgracht 355 (2005)*, Amsterdam 2009
- AAR 37 Gawronski, J. en R. Jayasena, *Noordoosthoek van een 13de-eeuws verdedigingswerk. Archeologische Opgraving Nieuwezijds Kolk (2006)*, Amsterdam 2009

Colofon

AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten) 37 Amsterdam 2009, ISSN: 1872-5139

Redactie:	Jerzy Gawronski
Tekst:	Jerzy Gawronski, Ranjith Jayasena
Veldwerk:	Jerzy Gawronski, Ranjith Jayasena, Ron Tousain, Jørgen Veerkamp, Rene van Haasteren, Pascal Diaz, Ferry Ravensloot, Rene Floore, Marc van Geffen, Arie van Muilwijk, Johan Dwarshuis, Wim 't Hart
Tekeningen:	Ranjith Jayasena
Foto's:	Wiard Krook, Jørgen Veerkamp
Vondstverwerking:	Ron Tousain
Vondstdeterminatie:	Ranjith Jayasena, Ab Lagerweij, Ron Tousain, Jørgen Veerkamp
Vormgeving/druk:	BMA

© Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten & Archeologie 2009

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.